

érzések elhagyása és a pozitív érzések tanulása. 4. Az érzések akkor kerülnek az ember életében a megfelelő helyre, ha nem az érzések alapján cselekszünk, hanem a lelkiismeret irányításával a józan ész megfontolása alapján.

IRODALOM

1. John Powell: *Why Am I Afraid to Love? Overcoming Rejection and Indifference*, Tabor publishing, Allen, Texas 1982.
2. Bill Gillham: *Lifetime Guarantee*, Harvest House Publishers, Eugene, Oregon 97402 USA.
3. Légrádi László: *Az ember érzelmi élete. Az érzelmi fejlődés útja* Erkölcstan sorozat VI. kötet, kézirat.

KOLLÁR ANDREA

József Attila Tudományegyetem

Szeged

Nyelvpolitika és nyelvi jogok Olaszországban

– KITEKINTÉS A NÉMET KISEBBSÉG HELYZETÉRE –

1996-ban a híres katalán nyelvész, Miquel Siguan tollából *A nyelvek Európája* címmel igen érdekes kötet jelent meg. A mű az Unió kapcsán az ezredvég Európájának nyelvi problémáit összegzi.

Siguan szerint nem elsősorban a gazdasági különbségek nehezítik az egyes országok Unióhoz való csatlakozását, sokkal inkább a nyelvi sokszínűség tűnik az egyesülés legfőbb akadályának.¹

A 90-es években a nemzeti és nyelvi kisebbségek a figyelem középpontjába kerültek. Nyelvészek, politikusok és a kisebbségek képviselői megpróbálták újragondolni a problémát. A közös erőfeszítések gyümölcse több nemzetközi dokumentum, mely a kisebbségek védelmét, illetve nyelvi és oktatási jogait foglalja össze. Érdemes megemlíteni az utóbbi évtizedben ratifikált legfontosabb egyezményeket; 1992-ben Strasbourgban fogadták el a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját; 1995-ben született meg A nemzeti kisebbségek védelmének keretegyezménye, melyet 1996-ban a Nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata, illetve a Hágai ajánlások néven ismert Nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló dokumentum követett. A sort az 1998. évi Oslói ajánlások zárják. E dokumentumokat Magyarországon már több fórumon ismertették (hiszen többek között a Hágai és Oslói ajánlásokat előkészítő szakértői csoportoknak Szépe György professzor személyében magyar tagja is volt), ezért én csupán röviden szeretnék utalni a felsorolt nemzetközi egyezmények legfontosabb kitételeire.

A Strasbourgi charta kinyilvánítja, hogy a kisebbségi nyelv megőrzéséhez való jog alapvető és elidegeníthetetlen szabadságjog, melynek a többségi állam nemzeti szuverenitásán belül érvényesülnie kell. Mindegyik dokumentum hangsúlyozza a nemzeti kisebbségek anyanyelven történő oktatásához való jogát, melyet az államoknak az óvodai neveléstől egészen az egyetemi oktatásig biztosítaniuk kell. Nagyon fontos megemlíteni, hogy a kisebbségi jogok nemcsak egyéni, de kollektív jogokként is értelmezendők.

Szembetűnő, hogy az előbb említett dokumentumok mindegyike a 90-es években született. A jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy az Európa Tanács felismerte: a nagyobb egység, vagyis az Unió csak akkor működhet jól, ha a szervezetten belül garantálják a nemzeti kisebbségek védelmét, s ezzel elkerülhetik a nemzetiségek közötti konfliktusok kirobbanását. Éppen ezért igyekeznek kiteljesíteni a pozitív diszkrimináció elvét, s próbálják erősíteni a csatlakozásra váró országok eszmecseréjét. A dokumentumok szövegében azonban gyakran tér vissza az a fordulat, hogy például az intézményrendszerek felállítása vagy bővítése minden esetben az egyes országok teherbíróképes-

ségétől függ. Erre és az államok szuverenitására való hivatkozással az egyezményekhez csatlakozó országok sok kiskaput és kibívót találnak. Nagyon sok nyelvi jog csak a szavak szintjén létezik, még olyan országokban is, mint Olaszország, mely a volt szocialista államokhoz képest demokratikus hagyományokkal rendelkezik.

A XIX. századi politikai egyesítést követően Olaszországról az a kép alakult ki, hogy nyelvi-leg is egységes állam. Valóban a XX. század folyamatait elsősorban az olasz standard térhódítása jellemzi. A népszámlálási adatok azonban azt mutatják, hogy a lakosság 4,8 százalékának anyanyelve az olasztól eltérő nyelvváltozat.² Azaz több mint kétmillió ember Itáliában valamilyen nyelvi kisebbséghez tartozik.

A nemzeti kisebbség fogalmát sokan sokféleképpen határozták meg. A kisebbségek képviselői általában tiltakoznak a kisebbség szó használata ellen, s inkább etnikai vagy nyelvi közösségként definiálják önmagukat. Ennek szellemében a Barcelonai nyilatkozat is nyelvi közösségekről beszél, s a következőket deklarálja: „Ez a Nyilatkozat nyelvi közösségeknek tekint minden olyan – bizonyos térségben történelmileg kialakult – emberi társadalmat (akár elismerik ezt a térséget, akár nem), mely népként határozza meg magát, és tagjai saját külön nyelvet fejlesztettek ki a kommunikáció és a kulturális kohézió természetes eszközeként.” Az olasz szakirodalomban általában Giuseppe Francescato definícióját idézik, aki a kisebbség fogalmát a következőképpen határozza meg: „A kisebbség olyan csoport, melynek beszélői az elsődleges szocializáció során, azaz anyanyelvként a nemzetitől eltérő nyelvet sajátítottak el. Ezek a beszélők a nemzeti vagy más szóval többségi, domináns nyelvet is megtanulják, s a két nyelv között kétnyelvűség vagy diglosszia alakul ki.”³

A definíciók idézésére azért van szükség, mert maguk a nyelvészek is sokat vitatkoznak azon, hogy egy-egy térségen belül hány kisebbségi csoport különböztethető meg. Olaszország esetében Sergio Salvi például 11 nyelvi kisebbséget említ⁴, Tullio Telmon viszont 15 csoportot különböztet meg.⁵ Ha pedig a kisebbségekkel kapcsolatos jogi kérdéseket vizsgáljuk, azt találjuk, hogy kétmillió-os csoportjukból csak mintegy 400 000 személy védelme van biztosítva alkotmányosan. S akkor még nem is említettük a dialektust beszélők esetét, valamint napjaink bevándorlóinak problémáit.

Ellentmondásos az olaszországi németek helyzete is. 300 000-es létszámukat tekintve a második helyet foglalják el az itáliai kisebbségek sorában. A legtöbb nyelvpolitikai tárgyú írás külföldön szívesen említi Dél-Tirolt a pozitív példák között, és még az olaszországi nyelvészek is gyakran csak az összefoglaló német címszó alatt tárgyalják közösségüket, pedig már földrajzi elhelyezkedésüket tekintve is megállapíthatjuk, hogy igen heterogén csoportról van szó.

Németek nemcsak az előbb említett Dél-Tirolban, olasz néven Trentino-Alto Adigében élnek, hanem Valle d' Aosta tartományban, Novara, Vercelli, Verona, Vicenza, Belluno és Udine járásban is, azaz Olaszországban nyugati és keleti határa között végig az Alpok mentén. Heterogenitásuk nemcsak földrajzi szempontból érhető tetten: csoportjaik különböznek abban is, hogy mikor telepedtek le az adott területen, egy tömbben élnek, nyelvfélszigetet vagy szigetet alkotnak, falusi közösségben vagy városban laknak, a németnek mely változatát beszélik, s végül milyen nyelvi jogokkal rendelkeznek. Hozzá kell még tennünk, hogy a németajkú területek jelentős részét többnyelvűség jellemzi, a németen és az olasz standardon kívül ismerik az olasz valamely nyelvjárási változatát és/vagy a szlovént, a ladint, a friulit.

Szociolingvisztikailag tehát igen összetett közösségről van szó, ezért érdemes csoportjaikat külön is megvizsgálnunk. E területre németek már a VI. században érkeztek. Letelepedésük folyamatos volt, egészen a XVI. századig tartott. A legviharosabb Dél-Tirol történelme, hovatartozása gyakran változott, míg végül a I. Világháborút lezáró békeszerződések eredményeképpen véglegesen Olaszországhoz került. A fasiszta rezsim idején a magyarországi eseményekhez hasonlóan alakult az itt élő németek sorsa, olasz állampolgárságukról le kellett mondaniuk, és megindult kitelepítésük is. Csak az 1946. évi De Gasperi-Gruber egyezmény rendezte helyzetüket, s garantálta jogaikat.

A tartomány két járásában, Trentóban és Bolzanóban összesen 280 000 német anyanyelvű él, míg az olaszok száma 124 000.⁶ Az olaszok a városokban, a németek inkább a hegyi fálvakban

lagnak. Nyelvhasználatukat elsősorban az jellemzi, hogy mivel iskoláikban az irodalmi németet, azaz a „Hochdeutschot” tanítják, ugyanakkor anyanyelvük a dialektus, gyakran úgy érzik, hogy nyelvi kompetenciájuk hiányos, ráadásul a dialektust alacsony presztízsűnek ítélik, s ez elbizonytalanodásukat csak erősíti. Esetükben tehát diglossziáról vagy még inkább pluriglossziáról beszélhetünk, hiszen nyelvismeretüket a regionális olasz nyelvváltozat egészíti ki.

Dél-Tirol mellett még négy német közösséget kell megemlítenünk, melyek a következők: a karintiaiak, a mokének, a cimberék és az alemannok. Számuk együttesen is eltörpül a tiroliak mellett, csak néhány ezren vannak, s persze a hatalom szívesen meg is feledkezik róluk. Trento járásban él a mokének csoportja. A XI. században már jelentős számban települtek le itt, főként a földbirtokosok és a püspökök biztatására jöttek. Elnevezésük a machen 'csinál' ige nyelvjárási megfelelőjéből, a 'm xen'-ből származik. A cimberék Luserna környékén élnek, dél-bajor nyelvjárásban beszélnek, de csak kevesen őrizték meg anyanyelvüket. Nyelvvesztésüket a negyven százalékos elvándorlás is súlyosbítja. Érdekes az alemannok nyelvi helyzete. Piemonte és Valle d' Aosta tartományban élnek, olyan területen, ahol az olaszok mellett francia-provanszálókat találunk. Ők tehát a kisebbségen belül egy további kisebbséget alkotnak, nyelvüket mégis megőrizték, mivel egészen a XX. század második feléig rendkívül elszigetelten éltek. Végül meg kell említenünk a karintiai csoportot. Hasonlóan az ország többi területén élő németekhez, a karintiaiak ősei is a középkorban költöztek a vidékre. Timau, Sappada és Sauris településein a német, illetve annak karintiai változata mellett a friuli és az olasz nyelvet használják, míg La Glesieban a szlovént is ismerik.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy az olaszországi németek helyzete csoportonként és településenként más és más. Ezt a különbözőséget azonban jelentős részben befolyásolja az olaszországi nyelvpolitika is.

Az előbbieken már röviden utaltunk a háború előtti nyelvpolitikára, melyet először a nemzetközi békeszerződések tereltek más irányba. Ezekben a dokumentumokon kívül elsősorban az Alkotmány néhány törvénytörvénycikkelye foglalkozik a nemzeti kisebbségekkel. Az olasz helyzet részletes vizsgálata előtt vessünk egy pillantást Európára. Az egyes országok nyelvpolitikája az Unión belül igen különböző. Siguan szerint e tekintetben öt típust sorolhatunk fel: Franciaországban egynyelvűségről beszélhetünk, itt a hatalom az államnyelvet támogatja; Hollandiában a kisebbségeknek nincsenek politikai jogaik, de létüket elismerik; a nyelvi önrendelkezés politikáját Spanyolország folytatja, ahol a kisebbségek területi autonómiát kaptak, s nyelvük az adott területen hivatalos státusú; Belgium szövetségi strukturájához nyelvi föderalizmus társul; végül a francia modell ellenpontja az intézményes többynyelvűség, mely az állam egész területén előírja az ország minden nyelvének használatát, ilyen nyelvpolitikát folytat Luxemburg.⁷ Susanna Mancini szerint Olaszországot a francia és a spanyol modell között találjuk.⁸ Az olasz alkotmány három cikkelye foglalkozik közvetlenül vagy közvetetten a nemzeti kisebbségekkel. A 2. cikkely az állampolgári jogokon belül szól a kollektív jogokról, a 3. paragrafus faji, nemi, nyelvi, illetve vallási hovatartozástól függetlenül biztosítja az állampolgárok egyenlőségét, a 6. cikkely pedig kimondja, hogy a nyelvi kisebbségek védelmét a köztársaság külön szabályozásban rendezi. Az Alkotmány szövegének legszembetűnőbb vonása, hogy nem részletezi a kisebbségek védelmét, nem definiálja a kisebbségek fogalmát, tételesen nem sorolja fel az Olaszországban élő nyelvi csoportokat. Ugyanakkor törvénybe iktatja a kisebbségek védelmét, számukra kollektív jogokat biztosít, és elutasítja a nyelvi diszkriminációt. Azért is felemás a megoldás, mert három területnek, Trentino-Alto Adigének, Valle d' Aostának és Friuli-Venezia Giulianak az alaptörvény speciális státust biztosít, melyet különleges státútumban részletez, a többi kisebbség azonban semmilyen törvényi védelmet nem élvez, sőt a speciális státusú területeknek is csak egy része, és csupán bizonyos kisebbségei rendelkeznek nyelvi jogokkal.

Ez vonatkozik a sokat idézett Süd-Tirolra is, ahol a bolzanói tiroliak jogait a státútum garantálja, a trentói mokénekről azonban a dokumentum nem szól. A mokének sorsában osztoznak a karintiaiak, az alemannok és a cimberék is. Ők a gyakorlatban élhetnek nyelvi jogaikkal, hiszen védelmük az alkotmány szövegéből levezethető, helyzetük azonban korántsem megnyugtató.

A pozitív példaként emlegetett Dél-Tirol is igen ellentmondásos képet mutat. Státútumát

1948-ban iktatták törvénybe, melyet 1993-ig már többször módosítottak. Dél-Tirol tartományi tanácsában például a tagok megválasztása politikai és nemzetiségi hovatartozásuk alapján történik. A német és az olasz nyelv egyenjogúsága abban nyilvánul meg, hogy az anyanyelv használatát nemcsak a magánszférában, de a közéletben is biztosítják, s a közhivatalokban dolgozóknak mindkét nyelvet ismerniük kell. Az állami szektor munkahelyeinek elosztása szintén a nemzeti hovatartozás függvényében történik, azaz a nemzetiségi arányosság elvén alapul. Utóbbi ellen az olaszok sokszor tiltakoztak már, és nemcsak ők, hanem azok is, akik nemzetiségi hovatartozásukat nem hajlandók egyértelműen eldönteni. Ez a rendelkezés ellentétben áll az Unió alapelveivel is, hiszen a munkakerő szabad áramlása Súd-Tirolban nem lehetséges, mivel közhivatalokat csak olasz, német vagy latin származásúak tölthetnek be.

A nemzeti csoportok közötti feszültségek a 80-as években erősödtek fel leginkább, amikor az önkormányzati választásokon a különböző politikai pártok érveléseiben az autonómia revíziója került előtérbe. Az etnikai arányosság elve azért vált ki elsősorban vitákat, mert ezáltal a szakmai érvek háttérbe szorulnak, s így a pozitív diszkrimináció nem a kisebbségek boldogulását segíti, éppen ellenkezőleg, tiltakozást vált ki.

Érdekes megvizsgálni az iskolarendszert is. A szisztémát Mancini szerint a nyelvi szeparatizmus jellemzi,⁹ hiszen a tartományban német, olasz és latin tanítási nyelvű iskolák külön-külön működnek, vagyis a gyerekeket szinte „etnikai kalitkába” zárják. Ebből a csapdából jelenthet kiutat Renzo Titone javaslata,¹⁰ aki programot készített a kétnyelvű bemelegítéses vagy immerziós módszer német területeken történő bevezetésére.

Dél-Tirolban tehát a német túlsúly ellen tiltakoznak az olaszok, a mőkén közösség egyetlen iskolájában viszont a német nyelvet nem tanítják, a karintiai falvakban az anyanyelv csupán fakultatív tantárgyként választható, a Valle d' Aosta-i alemannok számára is csak kísérleti jelleggel állítottak fel óvodákat, s a cimber településeken is leginkább a magánszféra viseli szívében a nyelvtanítást. Amint láthattuk, Itália máig sem tudta megoldani kisebbségi problémáit, s a 2000. év küszöbén új kihívásokkal kell szembenéznie. Plurilingvizmus, interkulturális nevelés, nyelvi szeparatizmus. Különösen ez utóbbi fogalom korbácsolhatja fel az indulatokat. A nyelvész felelőssége, hogy a kisebbségi nyelvek és csoportok helyzetét objektíven ítélje meg, mert következtetéseit a politika gyakran használja fel, és sajnos nem mindig jó szándékúan.

A mindenkori többség feladata, hogy felismerje, szükség van a kisebbségek támogatására, mert minden nyelv és kultúra értéket hordoz. Ugyanakkor a kisebbség sem zárkózhat el, ezeket az értékeket meg kell tudnia mutatni, s a többség kultúráját és nyelvét is be kell fogadnia.

Így tehát a nemzeti identitástudat megőrzése és a többi kultúra és nyelv iránti tisztelet csak együttesen biztosíthatja a kisebbségek fennmaradását.

JEGYZETEK

1. Siguan, M., *La Europa de las lenguas*, Alianza Editorial Madrid 1996. 9.
2. Francescato, G., *Sociolinguistica delle minoranze?* In: Sobrero, *Introduzione all'italiano contemporaneo*. Editori Laterza, Roma, 1993. 310.
3. Francescato, G., i. m. 311.
4. Salvi, S., *Le minoranze linguistiche in Italia*. In: Bernardi, U., *Le mille culture*, Coines, Roma, 1976. 145.
5. Telmon, T., *Le minoranze linguistiche in Italia*, Edizioni dell'Orso, 1992. 5.
6. Telmon, T., i. m. 71.
7. Siguan, M., i. m. 57–65.
8. Mancini, S., *Minoranze autoctone e stato*, Giuffrè, Milano, 1996. 162.
9. Mancini, S., i. m. 175.
10. Titone, R., *Per un'educazione plurilingue e interculturale*, ELI, Roma, 1997. 10.